КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

РУДЕНКО СЕРГІЙ БОРИСОВИЧ

УДК 008.001+008(091)+069+069.4

МУЗЕЙНА ПАМ'ЯТКА: СОЦІОКУЛЬТУРНА СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

26.00.01 – Теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства культури України

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор **Безклубенко Сергій Данилович**, Київський національний університет культури і мистецтв, проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор Гаврилюк Світлана Віталіївна, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, проректор з навчальної роботи, завідувач кафедри документознавства і музейної справи

кандидат історичних наук, доцент Маньковська Руслана Вікторівна, Інститут історії України НАН України, старший науковий співробітник

Захист відбудеться «4» березня 2011 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02, Київський національний університет культури і мистецтв за адресою: м. Київ, вул. Щорса, 36

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: м. Київ, вул. Щорса, 36

Автореферат розісланий «3» лютого 2011 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі у вітчизняній гуманітаристиці, в контексті перебігу державотворчих процесів, гостро постає проблема історичної пам'яті. Під дією внутрішніх та зовнішніх чинників відбувається маніпулювання історичними фактами, необ'єктивне висвітлення подій минулого та його відверті фальсифікації, що завдає шкоди суспільній свідомості українського народу, призводить до інформаційної дезорієнтації громадян, ускладнює культурну самоідентифікацію. Надійне та дбайливе збереження історичної пам'яті є запорукою конкурентноздатності українського соціуму в умовах культурної глобалізації, дозволить консолідувати суспільство навколо спільних історико-культурних цінностей із одночасним збереженням регіональної та етнокультурної різноманітності нашої держави. Загрозливе становище в сфері збереженням пам'яток, байдуже ставлення до розвитку музейної справи, що, зокрема, проявляється в її недостатньому фінансуванні, свідчать про неусвідомлення значення музейних історико-культурних цінностей в суспільному житті. Зрештою, наукове осмислення соціокультурної ролі музейних пам'яток – однієї із форм втілення історичної пам'яті, має важливе значення для розвитку України.

В фондах українських музеїв зберігаються мільйони пам'яток. Природно, що до питань, пов'язаних з проблемами функціонування музеїв, збереження та належного використання музейних пам'яток прикута увага не тільки практиків музейної сфери, але й значного корпусу вчених. Істотний внесок в дослідження музейних пам'яток зроблено Ю.А.Омельченком (автор концепції музейництва), А.М.Разгоном (дослідження сутнісно-специфічних характеристик музейного предмету та ін.), В.Ю.Дукельським (аналіз термінології, пов'язаної з поняттям музейного предмета, концепція його знакового характеру), З.Странським (концепція музеальності), Ф.Вайдахером (поняття музеалії) та ін. Беручи до уваги важливість зазначених напрацювань, відзначимо, що вони торкаються лише окремих аспектів проблеми соціокультурної сутності музейної пам'ятки та її місця в системі історико-культурних цінностей. Таким чином, суспільно-практична необхідність в спеціальних системних дослідженнях зазначеної проблеми з одного боку, та їх відсутність – з іншого зумовлюють вибір теми дисертації.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до цільової комплексної програми досліджень з культурології Київського національного університету культури і мистецтв «Трансформаційні процеси в культурі та мистецтвах України» (державний реєстраційний № 0107U009539).

Мета дослідження: з'ясувати соціокультурну сутність музейних пам'яток, визначити їх місце в системі історико-культурних цінностей.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати наукову літературу з теми дослідження;

2) узагальнити науково-теоретичні та методологічні підходи до дослідження історико-культурних пам'яток;

3) уточнити зміст ключових понять досліджуваної теми;

4) висвітлити еволюцію змістового наповнення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка»;

5) з'ясувати соціокультурну сутність музейних пам'яток;

6) виявити місце музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей.

Об'єкт дослідження: історична пам'ять як соціокультурне явище.

Предмет дослідження: музейні пам'ятки як джерела історичної пам'яті.

Методи дослідження зумовлені специфікою його предмета, метою та завданнями дослідження. При систематизації праць про музейну пам'ятку застосовано методи аналізу та синтезу. З'ясування змісту понять пам'ятки та музейної пам'ятки здійснювалося за принципом історизму із застосуванням методу абстрагування. При визначенні місця музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей використано системний метод. Порівняльний метод застосовано при визначенні специфіки музейних пам'яток. В дисертаційному дослідженні деякі положення представлені у вигляді схем, що були розроблені на основі методів формалізації, моделювання й абстрагування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

1. Вперше розроблено періодизацію розвитку наукової думки про різні аспекти соціокультурної сутності музейних пам'яток та їх місця в системі історико-культурних цінностей.

2. Вперше музейну пам'ятку як соціокультурне явище досліджено комплексно: в контексті відношень в системі історико-культурних цінностей в цілому та матеріальних пам'яток зокрема.

3. Запропоновано нові підходи до природних класифікацій матеріальних історико-культурних пам'яток. В основі розподілу нерухомих пам'яток лежить територіально-топографічний принцип, а рухомих – інституційний. Суттєвими ознаками для розробки класифікацій музейних пам'яток є соціокультурні особливості їх допам'яткового побутування.

4. Уточнено поняття «пам'ятка» та «музейна пам'ятка». Запропоновані дефініції включають сутнісні характеристики об'єктів: особливості фіксації історичної пам'яті, автентичність, просторові зв'язки, інформаційно-комунікаційне використання. Встановлено, що поняття «рухома» та «нерухома» пам'ятка не залежать від розмірів об'єкта й можливості його переміщення у просторі. Основним критерієм поділу визначено просторові зв'язки пам'яток.

5. Вперше розроблено періодизацію еволюції змістового наповнення понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка», яка відображає історичний процес зміни ролі старожитностей та предметів природи в суспільному житті та поступове перетворення їх на пам'ятки.

6. З'ясовано соціокультурну сутність історико-культурних пам'яток в цілому та музейних зокрема, яка полягає у тому, що вони є об'єктом специфічної суспільної діяльності щодо регулювання процесу опредметнення та розпредметнення історичної пам'яті з метою забезпечення позитивного перебігу історико-культурного процесу.

7. Виявлено наступні соціокультурні функції музейних пам'яток: джерельно-наукова, освітньо-виховна, соціалізуюча, культурно-орієнтаційна, ідеологічна, естетична, рекреаційно-дозвіллєва й розкрито їх зміст.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при розробці навчальних програм з курсів «Теорія культури», «Пам'яткознавство», «Музеєзнавство», оптимізації культурної політики в Україні в сфері історико-культурних цінностей, зокрема, формуванні відповідної законодавчої бази. Фундаментальні розробки дисертаційного дослідження можуть бути використані в прикладних культурних дослідженнях, практичній діяльності, пов'язаній із музейними пам'ятками.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, викладені у дисертації оприлюднені на: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м.Київ, 12–13 травня 2005 р.), Конференції молодих учених «Культура та інформаційне суспільство XXI ст.» (м.Харків, 24–25 квітня 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Фундаментальні і прикладні дослідження рекреаційно-дозвіллєвої сфери в контексті євроінтеграційних процесів» (м.Київ, 12–13 травня 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань» (м.Харків, 26–27 лютого 2009 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики» (м.Київ, 19–21 травня 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті професора В.Кірсанова «Фундаментальні та прикладні дослідження культурології» (м.Київ, 21–22 травня 2009 р.), Науково-теоретичній конференції «Динаміка культуротворчих процесів в Україні» (м.Київ, 12 червня 2009 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції «Кроскультурність у сучасному світі» (м.Київ, 11 грудня 2009 р.), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики» (м.Київ, 25–27 травня 2010 р.) та ін.

За результатами дослідження розроблено концепцію нової експозиції філіалу Національного військово-історичного музею України Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки (м.Луцьк) «Воєнна історія Волині».

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в 22 одноосібних публікаціях, з них: 11 статей у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Повний обсяг дисертації – 188 с., основного тексту – 156 с., списку використаних джерел (293 найменування) – 32 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, наведені відомості про її зв'язок із науковими програмами, розкрито мету та завдання дослідження, висвітлено його об'єкт та предмет, методи, наведені дані про новизну отриманих результатів, їх практичне значення та апробацію.

В першому розділі **«Історіографія проблеми»** здійснено аналіз літератури з предмета дисертаційного дослідження.

Становлення наукових досліджень музейницької діяльності пов'язане з працями М.Ф.Біляшевського, Ф.І.Шміта, І.С.Свєнціцького, В.В.Дубровського та ін. (1910–1930 рр.). В цей час у науковий обіг входить поняття «музейна пам'ятка», закладаються підвалини майбутніх досліджень соціокультурної ролі музейних історико-культурних цінностей. Музейні пам'ятки розглядаються як об'єкти навколишньої дійсності, які перестають використовуватися відповідно до первинної функції та, в результаті соціокультурного освоєння, перетворюються на джерела інформації про історико-культурний процес.

З 1930-х рр. розпочинається новий етап в розвитку музеєзнавчої думки в СРСР. Зокрема, в цей час дискутувалася проблема пріоритетності соціокультурних функцій музейних пам'яток – джерельно-наукової та політико-просвітницької. В 1930–1950-х рр. панівним був погляд на музейну пам'ятку як засіб політико-просвітницької роботи, хоча науково-дослідницьке значення музейних історико-культурних пам'яток не відкидалося. З 1950-х рр. обидві функції розглядаються як фундаментальні (Г.Н.Серебренніков, П.І.Галкіна, І.П.Іваницький). В центрі іншої дискусії була проблема автентичності. Одна із основних тез Всеросійського музейного з'їзду (1930 р.) про те, що в музеї мають демонструватися насамперед не речі, а ідеї, спровокувала викривлення в практичній роботі музеїв – переобтяження музейних фондів та експозицій неавтентичними об'єктами (копіями, муляжами тощо). Із сер. 1950-х рр. П.І.Галкіна, І.П.Іваницький, розвиваючи погляди Н.М.Дружиніна, обґрунтовують думку про те, що терміном «музейна пам'ятка» можуть позначатися виключно автентичні об'єкти, а терміном музейний предмет – і музейні пам'ятки, і науково-допоміжні матеріали. Зрештою, автентичність була визнана сутнісною рисою музейної пам'ятки.

У 60–70-х рр. XX ст. у музеєзнавчих дослідженнях спостерігалося певне затишшя, яке змінюється бурхливим розвитком музеєзнавчої думки починаючи із 80-х рр. З цього часу дослідження музейної пам'ятки становлять окремий напрям, який представлений роботами вітчизняних та зарубіжних вчених: Г.Г.Мезенцевої, В.Ю.Дукельського, В.В.Кондратьєва, Л.Т.Сафразьяна, З.С.Стран-

ського, В.М.Сурінова, А.М.Разгона, Н.П.Фінятіної, В.Н.Цуканової, Х. де Варіна, А.Грегорової, Ж.А.Рів'єра, Т.Шоли, К.Шрайнера – 1980-ті рр., Л.О.Гріффена, С.З.Заремби, С.І.Кота, Ю.А.Омельченка, П.В.Боярського, М.Є.Каулен, Н.А.Нікішина, А.А.Сундієвої, Ф.Вайдахера – 90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст. та ін.

В пошуках сутності музейної пам'ятки деякі дослідники вдавалися до її порівняння із історичним джерелом (А.М.Разгон, Л.Т.Сафразьян, В.М.Сурінов, В.Н.Цуканова). Виявлені в результаті порівняння особливості музейних пам'яток були позначені поняттям «музейність». За вказаним терміном здебільшого стояли тривіальності на кшталт: «музейний предмет» відрізняється від «історичного джерела» тим, що він, насамперед, є річчю (В.М.Сурінов) або тим, що він призначений для експонування (В.Н.Цуканова), або передбачає «інтуїтивне» проникнення у його внутрішній зміст (Л.Т.Сафразьян).

З'ясувати соціокультурне значення музейних пам'яток ставили за мету З.С.Странський та К.Шрайнер. Запропоноване З.С.Странським поняття музеальності (специфічного ставлення людини до дійсності, яке спонукає її відбирати старовинні предмети з метою збереження їх як свідчень певних історико-культурних процесів) є занадто загальним і видається схоластичним, а зауваження К.Шрайнера щодо зв'язку музейної пам'ятки із процесами опредметнення та розпредметнення суспільної пам'яті – побіжними і малопереконливими.

Історія розвитку музейництва досліджувалася Ю.А.Омельченком, В.П.Грицкевичем, А.А.Сундієвою, Т.Ю.Юрєнєвою, А.Грегоровою, Ф.Вайдахером, та ін. В результаті аналізу встановлено, що історія поняття «музейна пам'ятка» пов'язується з різними історичними процесами: 1) історією духовного освоєння речей та природних об'єктів: від первинного сакрально-містичного до наукового (В.П.Грицкевич, Ю.А.Омельченко); 2) розвитком музеальності як різновиду суспільної свідомості (А.Грегорова); 3) процесом інституалізації музеальності (Ф.Вайдахер); 4) явищем колекціонування та ін. форм нагромадження предметів, що призначені для духовного використання, які поступово набули музейної форми (В.П.Грицкевич, Т.Ю.Юрєнєва), історією музеїв (А.А.Сундієва). Тобто дослідники так і не дійшли спільної думки про «реперні пункти» історії змістового наповнення поняття «музейна пам'ятка».

До визначення місця музейних пам'яток в системі історико-культурних цінностей практикувалися два підходи: 1) це рухома історико-культурна цінність, включена до музейного зібрання (В.І.Акуленко, С.З.Заремба, П.В.Боярський, К.Шрайнер); 2) це будь-яка історико-культурна цінність (рухома, нерухома, матеріальна, нематеріальна), актуалізована в рамках музейної діяльності (М.Є.Каулен, А.А.Сундієва, Х. де Варін, Ж.А.Рів'єр, Т.Шола).

Зростання у 80-х рр. XX ст. праць, присвячених музейницький термінології, призвело до збільшення кількості термінів. Для позначення музейної пам'ятки використовувалися наступні терміни: «музейний предмет», «предмет музейного значення», «музеалія». Активні дискусії велися щодо співвідно-

ння термінів «пам'ятка» та «пам'ятник», а потім навколо терміну «пам'ятка торії та культури».

Зроблено висновок, що питання про соціокультурну сутність музейної м'ятки та її місце в системі історико-культурних цінностей системно не ліджувалося. Причиною такого стану речей була слабка науково-теоретична за досліджень: мало уваги приділялося загальним проблемам теорії культури, ; була окреслена система історико-культурних цінностей, не були з'ясовані дмінності між рухомими й нерухомими пам'ятками, не було розроблено ласифікації матеріальних пам'яток, чіткої логічної дефініції понять «пам'ятка» а «музейна пам'ятка».

У другому розділі **«Науково-теоретичні та методологічні засади дослідження»** на основі узагальнення позитивного досвіду та критичного розгляду пущень і недоліків у попередніх дослідженнях викладаються основні, вихідні ринципи аналізу музейної пам'ятки як соціокультурного явища.

Під соціокультурною сутністю в дисертації розуміється значення музейної пам'ятки для суспільства в цілому. Соціокультурна сутність музейної пам'ятки – це її об'єктивне значення для розвитку будь-якого суспільства, незалежно від етнічних особливостей.

Окреслено систему історико-культурних цінностей, з'ясовано відмінності між рухомими й нерухомими пам'ятками, розроблено класифікацію матеріальних історико-культурних пам'яток. Історична пам'ять має дві форми втілення: внутрішню (суб'єктивну, індивідуальну) – в свідомості окремих членів соціуму та зовнішню (об'єктивну, колективну) – *в історико-культурних цінностях* – різного роду групових діях (традиціях, звичаях, обрядах) й неавтентичних (пам'ятники) та автентичних (пам'ятки) матеріальних предметах.

Автентичність пам'ятки – це онтологічний зв'язок об'єкта з історико-культурною (історико-природною, природною) дійсністю, яку пам'ятка відображає. Таким чином, пам'ятки, які пов'язані із конкретним топографічно визначеним середовищем (незалежно від своєї транспортабельності) є нерухомими, а об'єкти, пам'яткове побутування яких не пов'язане зі сталими просторовими зв'язками – рухомими.

Специфіка рухомих пам'яток, яка обумовлює їх природну класифікацію, полягає у тому, що вони можуть акумулюватися у відповідних установах (музеях, архівах, бібліотеках), а нерухомих – в їх територіально-топографічних характеристиках, в результаті чого вони розподіляються на 1) окремі пам'ятки та визначні місця; 2) комплекси та ансамблі пам'яток; 3) історико-культурні ареали, ландшафти; 4) історико-культурні населені місця.

В науковому обігу 70–90-х рр. поширеним був термін «пам'ятка історії та культури». Він застосовувався як щодо всіх історико-культурних цінностей, так і виключно щодо нерухомих об'єктів. Двозначність дефініції, протиставлення у визначенні понять історії та культури (В.І.Акуленко, С.І.Кот, Л.О.Гріффен),

робить термін непридатним для використання. Термін «історико-культурна пам'ятка» розглядається як найбільш влучний, оскільки він позначає всі різновиди пам'яток, а у випадку позначення окремих різновидів історико-культурних цінностей вказаний термін необхідно доповнювати уточненням, наприклад, «нерухома пам'ятка», «музейна пам'ятка» тощо.

На основі аналізу змістового наповнення поняття «пам'ятка» запропоноване наступне її визначення: зафіксоване у формі застиглої предметності герменевтичне (науково-інтерпретаційне) автентичне джерело соціально значимої інформації, істотної для перебігу історико-культурного процесу.

Наведене загальне формулювання поняття «пам'ятка» потребує уточнень. З цією метою проведено порівняння понять «пам'ятка» із поняттями «документ» та «історичне джерело». В результаті порівняння встановлено, що явища пам'ятки і документу мають різне інформаційно-комунікаційне призначення, хоча документи можуть набувати статусу пам'ятки (архівні пам'ятки, деякі музейні пам'ятки).

Прикметними рисами пам'яток та історичних джерел є:

1) Пам'ятки забезпечують культуротворчі процеси в різних соціокультурних сферах, наприклад, мистецтві, освіті тощо, в той час як історичні джерела пов'язані насамперед зі сферою історичного наукового пізнання;

2) Пам'ятки є конкретними автентичними об'єктами, в той час як історичні джерела є абстрактним відображенням пам'яток, що втілюються у різноманітних джерелах інформації (наприклад, археографічні збірки); у історичних джерел інформаційне поле є важливішим за носій;

3) Музейні пам'ятки проявляють свою сутність у специфічній комунікації, в той час, як історичні джерела можуть бути включені до будь-якої комунікації, зокрема й музейної.

Для позначення поняття «музейна пам'ятка», крім номінального, використовуються наступні терміни: «музейний предмет – предмет музейного значення», «музеалія». Встановлено, що термін «музейна пам'ятка» найбільш точно відповідає змісту відповідного поняття, оскільки: 1) застосовується виключно щодо автентичних об'єктів; 2) відображає зв'язок з іншими різновидами пам'яток; 3) є більш точним і однозначним, ніж термін «музеалія», через неясність поняття музеальності.

У ІІ пол. XX ст. з'являється поняття «екомузей» (Ж.А.Рів'єр, Х. де Варін). На зламі XX та XXI ст. деякі дослідники, наприклад, Т.Шола, М.Є.Каулен, А.А.Сундієва, почали розглядати концепцію екомузею як новий підхід до розуміння історико-культурних цінностей, що призвело до зрушень в термінологічно-понятійному апараті музеєзнавства: до змісту поняття «музейна пам'ятка» включені нерухомі пам'ятки та об'єкти нематеріальної спадщини, термінологія, що склалася в сфері нерухомих пам'яток дублюється спеціальними музеєзнавчими термінами (наприклад, «ансамблевий музей» замість «історико-культурний

ановідник», «музейний об'єкт» замість «нерухома пам'ятка»). Зазначено, що концепція Ж.А.Рів'єра, Х. де Варіна мала насамперед практичне спрямування і не претендувала на теоретичний переворот, тому, застосування її для нового тлумачення ключових понять музеєзнавства та пам'яткознавства є хибним.

На основі аналізу змістового наповнення поняття «музейна пам'ятка» запропоноване наступне її визначення: рухома пам'ятка, яка являє собою вилучений із системи звичних відношень мобільний або стаціонарний за первинним призначенням об'єкт (придатний для тривалого зберігання), включений до музейної комунікації.

Зроблено висновок, що наукові результати, отримані у другому розділі є достовірними і утворюють надійну науково-теоретичну та методологічну базу дисертаційного дослідження.

Третій розділ **«Соціокультурна сутність музейних пам'яток та їх місце в системі історико-культурних цінностей»** присвячено історії становлення музейної пам'ятки як соціокультурного явища, її специфіці порівняно з іншими різновидами пам'яток, висвітленню соціокультурних функцій музейних історико-культурних цінностей, аналізу музейної справи, що забезпечує реалізацію цих функцій.

Явище пам'ятки є продуктом суспільної свідомості, тому його розвиток тісно пов'язаний із розвитком останньої. Тобто, на відміну від явищ природи, які існують незалежно від свідомості людей, явище пам'ятка формувалося цією свідомістю. Зрештою, історія змістового наповнення поняття «пам'ятка» тісно переплітається із історією відповідного явища.

Предмети минулого вже із найбільш ранніх етапів соціоантропогенезу супроводжували людей. Вони могли використовуватися:

1) як джерело різноманітної інформації, зокрема історичної пам'яті;
2) знак певних соціокультурних відносин;
3) відповідно до первісного призначення;
4) як еквівалент певної матеріальної цінності;
5) для задоволення колекціонерського інстинкту.

Нового змісту поняття «пам'ятка» набуває у XVI–XVIII ст. Це було пов'язано зі зрушеннями, пов'язаними зі становленням капіталізму в Європі: активно розвивається наука, яка потребує зміцнення джерельної бази. Зокрема, природничі науки потребували колекцій природних об'єктів, гуманітарні, (насамперед історія) – історичних джерел (документів, предметів тощо). Зрештою, пізнавальна функція старожитностей з кін. XVI протягом XVII ст. поступово стає провідною. Накопичені в кунсткамерах, мистецьких галереях тощо об'єкти усвідомлюються як першоджерела знань, збереження нерухомих об'єктів набуває особливого значення в контексті розвитку науки. Із поширенням у XVIII ст. ідей Просвітництва зростає освітньо-виховна та просвітницька роль об'єктів

старовини, які розглядаються як засіб поліпшення рівня освіченості широких верств населення та політичної пропаганди.

З кінця XVIII протягом XIX ст. до поч. XX ст. відбувається формування специфічних сфер суспільної діяльності, створюються мережі музеїв, архівів, бібліотек, формується система державного регулювання сфери пам'яток, збільшується кількість пам'яткографічних робіт тощо. Саме в цей час завершується формування явища «історико-культурна пам'ятка», а разом із цим формується зміст відповідного поняття на рівні побутової свідомості, а протягом XX – поч. XXI ст. відбувається його наукове осмислення.

Еволюція змістового наповнення поняття «музейна пам'ятка» тісно пов'язана із еволюцією поняття «музей». Термін «музей» від давньогрецького слова «музейон» – «місце, присвячене музам». Цим словом греки позначали своєрідні культурно-релігійні осередки, що, зокрема, мали деякі ознаки сучасних музеїв, архівів, бібліотек, оскільки в них накопичувалися й вивчалися різноманітні колекції рукописів, природних об'єктів, творів мистецтва та ін. (наприклад, Александрійський музейон). У XV–XVI ст. слово «музей» використовувалося щодо колекцій старожитностей та творів мистецтва. У XV–XVII ст. поширення набувають кунсткамери. В цей час зібрання рухомих старожитностей та об'єктів природи починають усвідомлюватися як джерела знань, що породжує потребу у відповідній інституції, яка б забезпечувала їх ефективне використання. Так, серед інтелектуалів XVII ст. виникає ідея «musaeum» – закладу, в якому мав бути зібраний комплекс джерел, необхідних для наукового пізнання. Зазначена ідея знайшла своє втілення у II пол. XVII ст., коли у 1661 р. було створено музей при Базельському університеті, а у 1683 р. – при Оксфордському. Таким чином, процес передачі зібрань кунсткамер у відання навчальних закладів і, як наслідок, актуалізації джерельно-наукової та освітньо-виховної функції предметів старовини був важливим етапом в перетворенні старожитностей у музейні пам'ятки. Протягом XVIII–XIX ст., із усвідомленням просвітницької ролі пам'яток виникає необхідність у відкритті музеїв для аудиторії. Поодинокі приклади відкриття музеїв у XVII–XVIII ст. набувають масового характеру в XIX ст. На поч. XX ст., із утворенням музейних мереж та оформленням музейної справи, конституювання явищ музею та музейної пам'ятки завершується і починається етап їх наукового осмислення. У 20-х рр. XX ст. В.В.Дубровський одним із перших запропонував наукову дефініцію поняття «музей», ним же запроваджено до наукового обігу поняття «музейна пам'ятка».

В результаті історичного аналізу виявлено наступні актуальні соціокультурні функції музейних пам'яток: джерельно-наукова; освітньо-виховна; соціалізуюча; культурно-орієнтаційна; ідеологічна; естетична; рекреаційно-дозвіллєва. Дані функції утворюють систему, яка забезпечує ефективне використання музейних пам'яток. В дисертаційному дослідженні ретельно розглядається кожна із зазначених функцій.

Музейна справа поєднує практичну, наукову та управлінську сфери. В рамках наукової сфери, виокремлюються науки, для яких пам'ятки виступають як складові джерельної бази, та дисципліни, для яких пам'ятки є предметом дослідження. Дослідники досі не брали цієї обставини до уваги, тому при визначенні кола наук, безпосередньо пов'язаних із пам'ятками, виникали непорозуміння. Залишивши осторонь науки, для яких пам'ятка є джерельною базою, увагу зосереджено на тих, які можна назвати пам'яткознавчими: пам'яткознавство нерухомих пам'яток, музеєзнавство, архівне та бібліотечне пам'яткознавство.

Належне використання музейних пам'яток в сучасній Україні наштовхується на проблему недосконалої законодавчої бази, зокрема, права приватної власності на пам'ятки. Виникає необхідність всебічного заохочення «західного типу» колекціонування, що передбачає публічну демонстрацію приватних збірок, стимулювання залучення приватних коштів до музейної сфери, чому, зокрема, міг би сприяти закон про меценатство.

Виявлено, що «пам'яткова» сутність певного об'єкта є лише одним із багатьох можливих його соціокультурних значень. Виокремлено наступні найбільш стійкі соціокультурні особливості музейних пам'яток, пов'язаних із їх допам'ятковим побутуванням: 1) рівень антропогенного впливу на матеріальний субстрат (артефакти та природні об'єкти); 2) просторові зв'язки (стаціонарні та мобільні об'єкти); 3) первинно-утилітарне призначення; 4) комунікативність (здатність виступати джерелом певного соціокультурного значення). Виявлені соціокультурні особливості музейних пам'яток складають основу для їх природних класифікацій, що дозволяє відійти від обмеженості й недосконалості усталеного класифікаційного підходу, відповідно до якого музейні історико-культурні цінності (за аналогією з історичними джерелами) за «способом кодування інформації» поділяються на писемні, речові, образотворчі, кіно-фото-фоноджерела та ін.

При порівнянні музейних пам'яток із архівними та бібліотечними пам'ятками з'ясовано, що музейні історико-культурні цінності вирізняються різноманітністю об'єктів, якими вони представлені та характером інформаційно-комунікаційного використання. Музей, з успіхом використовуючи комунікаційні засоби архівів та бібліотек, має свою особливу форму комунікації – музейну експозицію. На відміну від архівів та бібліотек, музейні працівники розробляють інтерпретацію музейних пам'яток, що робить можливим цілеспрямований вплив на відвідувача. Музейна комунікація передбачає безпосередню взаємодію аудиторії із пам'ятками, що убезпечує музейні заклади від зникнення в зв'язку із розвитком інформаційних технологій. Інформаційно-комунікаційний потенціал музейних пам'яток може бути ефективно розкритий в рамках засобів масової комунікації.

У **висновках** викладено основні результати проведеної дослідницької роботи.

1. За результатами аналізу наукової літератури встановлено, що незважаючи на досить значну кількість робіт, проблема соціокультурної сутності музейних пам'яток та їх місця в системі історико-культурних цінностей не була системно й комплексно досліджена.

2. В результаті узагальнення науково-теоретичних та методологічних підходів до дослідження історико-культурних пам'яток розроблена періодизація, яка системно відображає розвиток наукової думки про різні аспекти соціокультурної сутності музейних пам'яток та їх місця в системі історико-культурних цінностей: 1) ранній етап (кін. 1910-х – поч. 1930-х рр.), впродовж якого проблематика музейних пам'яток розглядалася побіжно; 2) етап зародження науково-дослідного напряму, пов'язаного з музейними пам'ятками (1930-х – 1980-ті рр.), протягом якого відбувалися дискусії щодо проблеми автентичності об'єктів, що формують музейне зібрання, основного суспільного призначення цих об'єктів (політико-просвітницького чи науково-дослідного); 3) етап, на якому завершується конституювання окремого напряму досліджень, пов'язаного із музейними пам'ятками (1980-ті – І дес. XXI ст.).

3. Уточнено ключові поняття дослідження: пам'ятка – зафіксоване у формі застиглої предметності герменевтичне (науково-інтерпретаційне) автентичне джерело соціально значимої інформації, істотної для перебігу історико-культурного процесу; 2) музейна пам'ятка – рухома пам'ятка, що являє собою вилучений із системи звичних відношень мобільний або стаціонарний за первинним призначенням об'єкт (придатний для тривалого зберігання), включений до музейної комунікації.

4. Зміст понять «пам'ятка» та «музейна пам'ятка» зазнав наступних стадій еволюції: 1) квазіпам'ятковий етап; 2) XVI – І пол. XVIII ст. – протопам'ятковий етап; 3) ІІ пол. XVIII ст. – І пол. XIX ст. – етап осмислення явищ пам'ятки та музейної пам'ятки на побутовому рівні суспільної свідомості 4) з ІІ пол. XIX ст. – етап наукової рефлексії.

5. Соціокультурна сутність музейних пам'яток полягає у тому, що вони є об'єктом специфічної суспільної діяльності щодо регулювання процесу опредметнення та розпредметнення історичної пам'яті з метою забезпечення позитивного перебігу історико-культурного процесу. Виявлено соціокультурні функції музейних пам'яток: джерельно-наукова; освітньо-виховна; соціалізуюча; культурно-орієнтаційна; ідеологічна; естетична; рекреаційно-дозвіллєва.

6. Специфіка музейних пам'яток віддзеркалює їх місце в системі історико-культурних цінностей. На відміну від архівних та бібліотечних пам'яток, які представлені відповідно документами та виданнями, музейними пам'ятками можуть виступати артефакти будь-якого первинно-утилітарного призначення (речі, документи, книги), предмети природи, мобільні та стаціонарні об'єкти. Специфічність музейних пам'яток також зумовлена характером їх інформаційно-комунікаційного використання.

ПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Руденко, С. Б. З історії музейної справи в Україні (сер. 20-х рр. XX ст.) : а концепція розвитку театрального музею П. І. Куліша [текст] / С. Б. Руденко ;тура і мистецтво у сучасному світі. – 2005. – Вип. 6. – С.154–160.

2. Руденко, С. Б. Заснування Українського театрального музею і діяль- його фундатора В. Василька-Миляїва [текст] / С. Б. Руденко // Питання урології. – 2005. – Вип. 21. – С.110–121.

3. Руденко, С. Б. Терміносистема пам'яткознавства : уточнення дефініцій] / С. Б. Руденко // Праці Центру пам'яткознавства. – 2006. – Вип. 9. – 5–225.

4. Руденко, С. Б. Відображення специфіки кіномистецтва в музейних ветах [текст] / С. Б. Руденко // Культура і мистецтво у сучасному світі : ик наукових праць. – 2006. – Вип. 7. – С. 153–165.

5. Руденко, С. Б. Методологія та методика музеєзнавства [текст] / Руденко // Культура і мистецтво у сучасному світі. – 2008. – Вип.9. – –97.

6. Руденко, С. Б. Про фундаментальні засади пам'яткознавства [текст] / Руденко // Праці Центру пам'яткознавства. – 2008. – Вип. 14. – С. 18–40.

7. Руденко, С. Б. Про класифікацію матеріальних історико-культурних яток [текст] / С. Б. Руденко // Праці Центру пам'яткознавства. – 2009. – 15. – С. 292–304.

8. Руденко, С. Б. Співвідношення понять «музейна пам'ятка» та «історичне ело» [текст] / С. Б. Руденко // Вісник Державної академії керівних кадрів тури і мистецтв. – 2009. – № 3. – С. 63–67.

9. Руденко, С. Б. Історія формування матеріальної історико-культурної ятки як цілісного соціокультурного феномену [текст] / С. Б. Руденко // Праці тру пам'яткознавства. – 2009. – Вип. 16. – С. 300–313.

10. Руденко, С. Б. Про визначення понять матеріальної та духовної культури ст] / С. Б. Руденко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми ясності. – 2009. – Вип. 24. – С. 181–188.

11. Руденко, С. Б. Музейна пам'ятка в контексті музейництва та матеріальної рико-культурної спадщини [текст] / С. Б. Руденко // Українська культура: гуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2009. – Вип. 15. В 2 т. Т. 2. – С.63–73.

Тези доповідей

12. Руденко, С. Б. Музей в контексті рекреаційно-дозвіллєвої льності [текст] / С. Б. Руденко // Фундаментальні і прикладні дослідження реаційно-дозвіллєвої сфери в контексті євроінтеграційних процесів : Матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 12–13 травня 2008 р. – К., 2008. – С. 304–306.

13. Руденко, С. Б. Пам'ятки науки і техніки : до проблеми визначення терміну [текст] / С. Б. Руденко // Актуальні питання історії науки і техніки : Матеріали 6-ї Всеукр. наук. конф., м. Полтава, 11–12 жовтня 2007 р. – Полтава, 2008. – С. 119–123.

14. Руденко, С. Б. Співвідношення понять пам'ятка та документ [текст] / С. Б. Руденко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : зб. матеріалів 5-ї Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20–22 травня 2008 р. – К., 2008. – С. 99–101.

15. Руденко, С. Б. Проблема наступності в розвитку української музеєзнавчої школи у XX ст. [текст] / С. Б. Руденко // 2-гі Зарембівські читання : Матеріали 2-х Всеукраїнських наукових читань : «Українське пам'яткознавство : сучасні проблеми та тенденції. – К., 2009. – С. 149–153.

16. Руденко, С. Б. Музейництво як різновид соціальної комунікації [текст] / С. Б. Руденко // Соціальні комунікації в стратегіях формування суспільства знань : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 26–27 лютого 2009 р. У 2-х ч. Ч. 1. – Х., 2009. – С. 62–64.

17. Руденко, С. Б. Сутність матеріальної історико-культурної пам'ятки як соціокультурного феномену [текст] / С. Б. Руденко // Молодь у сучасному світі : філософсько-культурологічні виміри : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 26–27 березня 2009 р. – К., 2009. – С. 378–381.

18. Руденко, С. Б. Сутність та специфіка феномену музейної пам'ятки [текст] / С. Б. Руденко // Український технічний музей : історія, досвід, перспективи : Матеріали 7-ї Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 травня 2009 р. – К., 2009. – С. 9–11.

19. Руденко, С. Б. Джерела інформації як продукт «інформатизації матерії» [текст] / С. Б. Руденко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : Матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 19–21 травня 2009 р. – К., 2009. – С. 144–146.

20. Руденко, С. Б. Формування системи наукових знань про матеріальну історико-культурну пам'ятку як соціокультурний феномен (сер. 80-х рр. XX ст. – початок XXI ст.) [текст] / С. Б. Руденко // Актуальні питання історії науки і техніки : Матеріали 8-ї Всеукр. наук. конф., м. Очаків, 17–19 жовтня 2009 р. – К., 2009. – С. 254–256.

21. Руденко, С. Б. Музейна пам'ятка як науково-інтерпретаційне джерело інформації [текст] / С. Б. Руденко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність : проблеми науки, освіти, практики : Матеріали 7-ї Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25–27 травня 2010 р. – К., 2010. – С. 107–109.

22.Руденко, С. Б. Про класифікацію музейних пам'яток [текст] / С. Б. Руденко // Актуальні питання історії науки і техніки : Матеріали 9-ї Всеукр. наук. конф., м. Житомир, 7–9 жовтня 2010 р. – К., 2010. – С. 27–28.

АНОТАЦІЯ

Руденко С.Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата культурології за спеціальністю 26.00.01 – Теорія та історія культури. Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2011.

В першому розділі дисертації здійснено аналіз наукової літератури з тематики дослідження, критично узагальнено аналітичний досвід попередників, в результаті чого з'ясовано, що на даний момент немає спеціальних системних досліджень, присвячених музейній пам'ятці. Другий розділ присвячено науково-теоретичним та методологічним засадам дослідження. Розроблено класифікацію матеріальних історико-культурних цінностей, уточнено поняття «пам'ятка» та «музейна пам'ятка». У третьому розділі, на широкому історичному тлі, розкрито перебіг історичної еволюції того явища, яке набуло зрештою статусу «музейної пам'ятки», окреслено її соціокультурні функції, з'ясовано місце в системі історико-культурних цінностей.

Ключові слова: культура, соціокультурний, музейна пам'ятка, музей, історико-культурна пам'ятка, історико-культурна цінність.

АННОТАЦИЯ

Руденко С.Б. Музейный памятник: социокультурная сущность и место в системе историко-культурных ценностей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата культурологии по специальности 26.00.01 – «Теория и история культуры». Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, 2011.

Главная цель диссертации – комплексное исследование музейного памятника как социокультурного явления: в контексте отношений в системе историко-культурных ценностей в целом и материальных памятников в частности.

Для достижения поставленной цели автором разработана классификация материальных памятников, согласно которой недвижимые памятники делятся на: отдельные памятники и выдающиеся места, комплексы и ансамбли памятников, историко-культурные ареалы, ландшафты, историко-культурные населенные места, а движимые – на музейные, архивные и библиотечные памятники. Раскрыта сущность различий между движимыми и недвижимыми историко-культурными ценностями, которая состоит в наличии у недвижимых

историко-культурных ценностей устойчивых связей в конкретном топографически определенном пространстве. Руденко С.Б. считает ошибочной концепцию, согласно которой в качестве музейных предметов могут рассматриваться объекты нематериального наследия и недвижимые памятники, так как это противоречит специфике музейных памятников. Сущность историко-культурных памятников всех разновидностей состоит в том, что они являются объектом специальной общественной деятельности, направленной на регулирование процесса опредмечивания и распредмечивания исторической памяти с целью обеспечения положительного хода историко-культурного процесса. Очерченная социокультурная сущность музейных памятников формировалась постепенно, под воздействием конкретных общественных потребностей. В XVI–XVIII ст. предметы старины и природы рассматривались преимущественно как источниковая база для научных исследований, а также образовательно-воспитательной деятельности. С конца XVIII века к этим функциям добавилась еще политико-пропагандистская. Ко второй половине XIX в. конституирование музейного памятника как социокультурного явления завершается. На современном этапе, кроме названных, характерны следующие социокультурные функции музейных памятников: социализирующая, культурно-ориентационная, эстетическая, рекреационно-досуговая.

Диссертантом проанализирована научная составляющая музейного дела. В результате анализа установлено, что на данный момент можно говорить об особой группе научных дисциплин, которые автор называет памятниковедческими. Сюда относятся: памятниковедение недвижимых памятников, музееведение, архивное и библиотечное памятниковедение.

Ключевые слова: культура, социокультурный, музейный памятник, музей, историко-культурный памятник, историко-культурная ценность.

SUMMARY

Rudenko S.B. Museum monument: socio-cultural essence and position in the system of historical and cultural values. – Manuscript.

The thesis for Candidate of culturology Degree in speciality 26.00.01 – The theory and history of culture (culturology). Kyiv national university of culture and arts, Kyiv, 2011.

The main aim of this work is investigation of socio-cultural processes concerned with fixation of historical memory by museum monuments, which are peculiar type of historical and cultural values. There are movable and unmovable monuments. Movable monuments to fall into archive, library and museum ones. Specificity of museum monument compared with archive and library ones to lie down in diversity of objects, which became a museum values. Museum monuments are various artefacts and natural objects, moved stationary objects and parts of them.

Museum monument is excluded from system of custom links some object, which adaptable for long keeping, using in museum communication. Museum monument as a socio-cultural phenomenon generated from XVI till II part of XIX centuries. During this time formed such socio-cultural functions of museum monument as: scientific, educational, socialization, orientation in cultural diversity, ideological, esthetical, recreation and leisure.

Key words: culture, socio-cultural, museum monument, museum, historical and cultural monument, historical and cultural value.

Підп. до друку 22.12.2010 р. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір офсет.
Друк офсетний. Облік.-видав. арк. 0,75. Зам. 284. Наклад 100.

Видавець і виготівник
Національна академія керівних культури і мистецтв
01013, м. Київ, вул. Івана Мазепи, 21.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 2544 від 27,06,2006.